

მოდის. უნაღლო ანგარიშსწორებების პოპულარიზაციის ახალი იმპულსი გახდა საბანკო ოპერაციების ავტომატიზაცია და ელექტრონული გადახდების დანერგვა, რომელიც განსაკუთრებით განვითარდა **XX** საუკუნის 70-80 წლებიდან და დღეს უკვე მათ გარეშე წარმოდგენილია საბანკო ბიზნესი.

უნაღლო ანგარიშსწორებები ფულადი სახსრების ნაღდ ბრუნვასთან შედარებით ხასიათდება მთელი რიგი უპირატესობებით, რომელთა შორის აღსანიშნავია:

- როგორც ეკონომიკური სუბიექტების, ისე ცენტრალური ბანკისა და კომერციული ბანკებისათვის ხარჯების შემცირება, რომლებიც დაკავშირებულია ნაღდი ფულის დაბეჭდვასა და მიმოქცევასთან (შენახვა, გადაზიდვა, გადათვლა (ფულის ფორმირება);
- ანგარიშსწორების დაჩქარება პროცესის ყველა მონაწილისათვის;
- ურთიერთვალდებულებათა ჩათვლის (კლირინგი) შესაძლებლობა;
- ყალბ ფულთან დაკავშირებული თაღლითობის რისკის არარსებობა;
- საერთაშორისო ანგარიშსწორების გამარტივება;
- ანგარიშსწორება გაადვილებულია მათი უნიფიცირების გზით – სახეზეა უნაღლო ანგარიშსწორებათა უნივერსალური ფორმები და ერთიანი საგადახდელო დოკუმენტები;
- დადებითი გავლენა როგორც ცალკეული ეკონომიკური სუბიექტების სამეურნეო საქმიანობაზე, ისე მთლიანი ნაციონალური პროდუქტის ფორმირებასა და ბიუჯეტის შემოსავალ-ხარჯების კონტროლზე;
- გადახდების განხორციელებისას მონაცემთა დამუშავების ტექნიკური საშუალებების ფართოდ გამოყენება;
- სახელმწიფოს მხრიდან ფულადი ნაკადების შეფასების, დაგეგმვისა და რეგულირების გაადვილება;
- კომერციულ ბანკებში ფულადი რესურსების კონცენტრაცია და ამდენად, საკრედიტო რესურსების ზრდა.

გამომდინარე უნაღლო ანგარიშსწორების მნიშვნელობიდან, ქვეყნის საგადახდელო სისტემის ორგანიზებაში იგი წარმოადგენს სახელმწიფო პოლიტიკის განსაკუთრებული ზრუნვის ობიექტს. უფრო მეტიც, უნაღლო ანგარიშსწორების სისტემა სცდება ერთი კონკრეტული ქვეყნის გეოგრაფიულ საზღვრებს და მსოფლიო ეკონომიკის გლობალიზაციისა და მსოფლიო ფინანსურ ბაზრებზე ნაციონალური ეკონომიკის დამოკიდებულების ზრდის კვალობაზე საგადახდელო სისტემების უსაფრთხოებისა და საიმედოობის საკითხები საერთაშორისო მნიშვნელობას იძენს.

11.2. უნაღლო ანგარიშსწორების ორგანიზების ზოგადი დებულებები

გამომდინარე ფულადი სახსრების რაციონალური გამოყენების ინტერესიდან, სახელმწიფო ახორციელებს უნაღლო ანგარიშსწორების ორგანიზებას, ქმნის მისი ფუნქციონირების სამართლებრივ საფუძვლებს. **უნაღლო ანგარიშსწორების სისტემა** – ესაა ანგარიშსწორებათა ორგანიზების პრინციპების ერთობლიობა, რომელთა შორის აღსანიშნავია:

- **ანგარიშსწორებებისა და გადახდების განხორციელების სამართლებრივი რეჟიმი.** აღნიშნული პრინციპი არის მეტად მნიშვნელოვანი და განპირობებულია იმით, რომ თანამედროვე ეკონომიკური სუბიექტების ურთიერთობა უნდა ემყარებოდეს ერთიან, უნიფიცირებულ წესებს, ფორმებსა და ინსტრუმენტებს;
- **ანგარიშსწორების მონაწილეების მიერ უნაღლო ანგარიშსწორების ფორმების თავისუფალი არჩევანის უფლება.** აღნიშნული პრინციპი გულისხმობს გარიგების მონაწილე ეკონომიკური სუბიექტების ეკონომიკურ დამოუკიდებლობასა და ბანკის, როგორც მხოლოდ შუამავლის, როლს;
- **გადახდების განხორციელება საბანკო ანგარიშების მეშვეობით.** გადახდები ანგარიშებიდან ბანკების მიერ ხორციელდება მათი მფლობელების განკარგულებით და არსებული ნაშთების ფარგლებში;
- **ლიკვიდობის საკმარისი დონის უზრუნველყოფა.** გადახდების შეუფერხებელი განხორციელებისათვის აუცილებელია ბანკების საკმარისი ლიკვიდობის დონის არსებობა;
- **გადახდის ვადიანობა.** აღნიშნული პრინციპი გამომდინარეობს საბანკო ეკონომიკის არსიდან, რომლის აუცილებელი პირობაა გადახდების დროული და სრული განხორციელება;
- **ყველა მონაწილის მხრიდან კონტროლის განხორციელება გადახდების მიმდინარეობაზე.** აღნიშნული გულისხმობს იმას, რომ გადახდების ყველა მონაწილეს, როგორც შუამავლებს (ბანკები), ისე გადამხდელსა და მიმღებს, საშუალება აქვთ თვალყური მიადევნონ და გააკონტროლონ გადახდის მიმდინარეობა და არსებული სტატუსი. აღნიშნული პრინციპი სულ უფრო ქმედითი ხდება თანამედროვე ტექნოლოგიების პირობებში;
- **მატერიალური პასუხისმგებლობა გადახდის მონაწილეების მხრიდან ვალდებულებების შეუსრულებლობისას.** როგორც წესი, კანონმდებლობა ითვალისწინებს ანგარიშსწორების ნებისმიერი მონაწილის მატერიალურ პასუხისმგებლობას მისი მხრიდან ვალდებულების არასრული ან არადროული შესრულების შემთხვევაში.

საგადამხდელო ანგარიშსწორების მონაწილეებს შორის ფულადი სახსრების მიმოქცევის ორგანიზაციული ფორმების, ინსტრუმენტებისა და პროცედურების ერთობლიობას **საგადამხდელო სისტემა** ეწოდება. მიუხედავად იმისა, რომ საგადამხდელო სისტემები ფუნქციონირებენ სხვადასხვა ფორმით, ყველა მათგანს აქვს ერთადერთი დანიშნულება – საგადამხდელის ანგარიშიდან მიმღების ანგარიშზე სახსრების უსაფრთხოდ, საიმედოდ და დროულად გატანა.

ყველა სახის საგადამხდელო სისტემა მოიცავს სამ ძირითად კომპონენტს. ესენია:

- **იდენტიფიკაციისა და გადახდების დაწყების პროცესი,** რომლის დროსაც ხდება სისტემის მონაწილის იდენტიფიკაცია (ამოცნობა), რის შემდეგაც საგადამხდელს ეძლევა მისი მომსახურებელი ბანკისადმი სახსრების გადარიცხვის დავალების მიცემის საშუალება;
- **მონაწილე ბანკებს შორის საგადამხდელო საბუთების გადაცემისა და გაცვლის პროცესი,** რომლის დროსაც ხდება საგადამხდელო სისტემის ორგანიზატორის მიერ დადგენილი ფორმატებით ინფორმაციის გაცვლა;

- **უშუალო ანგარიშსწორების პროცესი**, რომლის დროსაც გადამხდელი ბანკი, საკორესპონდენტო ურთიერთობების საფუძველზე ან მესამე მხარის დახმარებით, ახდენს კლიენტის დავალების რეალურ შესრულებას. მესამე მხარეს წარმოადგენს ანგარიშსწორების აგენტი (ამ როლს ასრულებენ ცენტრალური ბანკები, საანგარიშსწორებო-საკლირინგო-საპროცესინგო ცენტრები, პალატები და სხვ.).

ქვეყნის საფინანსო სექტორისათვის საგადამხდელო სისტემის მიზანია, დროულად და ეფექტიანად უზრუნველყოს ფულადი სახსრების გადაადგილება ეკონომიკურ სუბიექტებს შორის, რათა პირნათლად შესრულდეს მათ მიერ აღებული ვალდებულებები. საგადამხდელო სისტემების, როგორც ფულადი სახსრების გადარიცხვის ძირითადი მექანიზმის, გაუმართავმა მუშაობამ შეიძლება უდიდესი უარყოფითი ზეგავლენა იქონიოს იმ საფინანსო ბაზრების ფუნქციონირებაზე, რომელთაც ეს სისტემები ემსახურება და შეარყიოს არა მარტო ამ ბაზრებზე მოქმედი ცალკეული ეკონომიკური სუბიექტების პოზიციები, არამედ საფრთხის ქვეშ დააყენოს საზოგადოების ნდობა საგადამხდელო და, საერთოდ, საფინანსო სისტემის მიმართ.

საგადამხდელო სისტემების არაეფექტიანობამ და არასაიმედოდ ფუნქციონირებამ შესაძლოა გამოიწვიოს საგადახდო საბუთების დამუშავების დროის გაზრდა და მიმღების ანგარიშზე თანხების დაგვიანებით ჩარიცხვა. საგადამხდელო სისტემების მომხმარებელთათვის ეს და მსგავსი ნაკლოვანებები უარყოფით გავლენას ახდენენ ეკონომიკაზეც, ვინაიდან თუ ფულადი სახსრები დაყოვნებულია საგადამხდელო სისტემაში, შეუძლებელი ხდება მათი გამოყენება სხვა მიზნებისათვის. მეორე მხრივ, თუ ეკონომიკურ სუბიექტებს არ აქვთ მათთვის გადასახდელი თანხების ჩარიცხვის დროის ზუსტად განსაზღვრის საშუალება, გართულებულია საოპერაციო და სხვა სახის ხარჯების ეფექტიანად და ოპტიმალურად დაგეგმვა.

ისტორიულად, გასულ პერიოდებში, მრავალი წლის განმავლობაში საგადამხდელო სისტემების ფუნქციონირება, როგორც წესი, არ განეკუთვნებოდა ცენტრალური ბანკების ინტერესებისა და ზრუნვის საგანს. მას განიხილავდნენ, როგორც მექანიკურ საქმიანობას, სფეროდ, რომელიც არ საჭიროებდა საბანკო პოლიტიკის განსაკუთრებულ ყურადღებას. დღეისათვის მიდგომა შეიცვალა – ბოლო ათწლეულების განმავლობაში განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში, მსოფლიოს საფინანსო ბაზრების აქტივობის ზრდასთან ერთად, საგრძნობლად გაიზარდა საბუთბრუნვა როგორც რაოდენობრივი, ისე თანხობრივი თვალსაზრისით, რამაც, თავის მხრივ, წარმოშვა მოთხოვნა თანამედროვე ტექნოლოგიურ მიღწევებზე დაფუძნებულ საგადამხდელო სისტემებზე. აღნიშნულმა შესაძლებელი გახადა სახსრების საგრძნობლად სწრაფად და უსაფრთხოდ გადაადგილება.

დღეისათვის საგადამხდელო სისტემების მუშაობა მჭიდროდ უკავშირდება ცენტრალური ბანკის საქმიანობის ძირითად მიმართულებებს – ფინანსური და ფულად-საკრედიტო სტაბილურობის უზრუნველყოფასა და ქვეყნის ეკონომიკური კეთილდღეობის მიღწევაში გარკვეული წვლილის შეტანას. ამ ამოცანების განხორციელება დამოკიდებულია საგადამხდელო სისტემების მუშაობაში ცენტრალური ბანკების სხვადასხვა როლზე, რაც გამოიხატება შემდეგი ძირითადი ფუნქციებით:

1. ცენტრალური ბანკი, როგორც საგადამხდელო სისტემის მომსახურების მიმწოდებელი. ცენტრალური ბანკების ეს ფუნქცია ითვალისწინებს

მისი, როგორც საგადამხდელი სისტემის მიმწოდებლის (სისტემის ოპერატორის) მიერ შესაბამისი სერვისის მიწოდებას მონაწილეებისათვის, რაც გულისხმობს: საკანონმდებლო ნორმატიული დოკუმენტაციის, პროგრამულ-ტექნიკური, საკომუნიკაციო და სხვა საშუალებების მიწოდებას.

როგორც წესი, ცენტრალური ბანკის მფლობელობაში არის სისტემურად მნიშვნელოვანი ერთი საგადამხდელი სისტემა მაინც, რომლის მომსახურებით სარგებლობენ კომერციული ბანკები და ანგარიშსწორების სხვა მონაწილენი. საქართველოს ეროვნული ბანკის შემთხვევაში ასეთ სისტემის მაგალითს წარმოადგენს „რეალურ დროში ბანკთაშორისი ანგარიშსწორების სისტემა“ (RTGS).

2. ცენტრალური ბანკი, როგორც სახელმწიფო ინტერესების დამცველი. მოცემული ფუნქცია მნიშვნელოვნად ფართო ხასიათის მატარებელია და შეიძლება მოიცავდეს შემდეგ ასპექტებს: საგადამხდელი სისტემის „მარეგულირებლის“ ფუნქცია, სისტემის მონაწილეთა ზედამხედველობა, საგადამხდელი სისტემების დაგეგმარება და მართვა, არბიტრის ფუნქცია პრეტენზიების შემთხვევაში. ცენტრალურ ბანკს შეუძლია მონაწილეობა მიიღოს უფრო ფართო მნიშვნელობის საკითხების გადწყვეტაშიც, მაგალითად, როგორც არის კონკურენციის განვითარების ხელშეწყობა ან ტექნიკური სტანდარტების შემუშავება და განხორციელება.

3. ცენტრალური ბანკი, როგორც ყოველდღიური ანგარიშსწორების გარანტი. ცენტრალური ბანკის ეს ფუნქცია, კომერციული ბანკების საქმიანობასთან დაკავშირებული ვალდებულებების დაზღვევის მიზნით, საგადამხდელი სისტემების სფეროში სახელმწიფო სახსრების ეფექტიანად გამოყენების პრაქტიკას წარმოადგენს.

4. ცენტრალური ბანკი, როგორც საგადამხდელი სისტემების მონაწილე. ცენტრალურ ბანკს, საგადამხდელი სისტემების სხვა მონაწილეების მსგავსად, შეუძლია შეასრულოს საანგარიშსწორებო ოპერაციები თავისი კლიენტების (ხაზინა, ბანკებისა და სხვა ორგანიზაციების) სახელით, ანუ როდესაც ეროვნული ბანკი თავისი კლიენტების სახელით ახორციელებს ანგარიშსწორების სისტემის მონაწილის ოპერაციებს.

5. ცენტრალური ბანკი, როგორც საგადამხდელი სისტემების მომხმარებელი. ცენტრალურმა ბანკმა უნდა განახორციელოს სახსრების გადარიცხვის საკუთარი ოპერაციები. ამ ფუნქციის თვალსაჩინო მაგალითს წარმოადგენს, ოფიციალურ ღია ბაზარზე წარმოებულ ოპერაციებთან დაკავშირებული ანგარიშსწორების განხორციელება საგადამხდელი სისტემების საშუალებით (ანგარიშსწორება სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდებით, უცხოური ვალუტით და სხვა ოპერაციები).

გარდა ამისა, სხვა იურიდიული პირების მსგავსად, ცენტრალური ბანკი ვალდებულია ახორციელებს სხვა მიმდინარე ოპერაციებსაც (შიდა საფინანსო-სამეურნეო საქმიანობასთან დაკავშირებული საანგარიშსწორებო საქმიანობა, ხელფასების გაცემა და სხვ.), რისთვისაც ასევე აუცილებელია საგადამხდელი სისტემების გამოყენება.

მიუხედავად იმისა, რომ საგადამხდელი სისტემებში ცენტრალური ბანკების მონაწილეობის ხარისხთან დაკავშირებით სხვადასხვაგვარი მიდგომა არსებობს, საბოლოო მიზანი მაინც იდენტურია – სისტემებისადმი წვდომის უზრუნველყოფა, რომელიც შესაძლებლობის ფარგლებში აკმაყოფილებს მომხმარებლის ყველა მოთხოვნას, მუშაობს მინიმალური რისკით და ყველა მონაწილე მხარისათვის მისაღებ დანახარჯებს მოითხოვს.